

(Arckép a magyar felvilágosodás előtörténetéből.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 1958. 99 I.
(Irodalomtörténeti Füzetek 16. szám.)

Sükösd Mihály jó felkészültséggel, történeti és irodalmi jártassággal fogott feladatra megoldásához, és egészében helyesen rajzolta meg Weszprémi alakját. Elhíhetően mutatja be a külföldi polgári társadalmából hazakerült debreceni orvos vergődését az ott megismert-höz képest elmaradott hazai viszonyok között, érzékelteti Mária Terézia vallási türelmetlenségének és a református ortodoxiának kijelentéseit, jól veszi észre a terézianizmus és jozefinizmus nyomán minden művelt magyarban felvetődő problémát, és megpróbálja azt Weszprémivel kapcsolatban elemezni is; helyesen ítéli meg hőse magyar nyelvű könyveinek népfelvilágosító jellegét és megnyugtatóan sorolja Weszprémi főművét, a magyarországi orvosok életrajzgyűjteményét a XVIII. századi historia litterariák elég népes családjába. Sükösd lényeges új anyagot is mutat be munkájában: a fiatalság éveinél feldolgozza Weszprémi naplóját; hosszan foglalkozik az orvos filozófiai értekezésével; az öregkor tárgyalásánál azzal lép meg, hogy Weszprémi saját kezével lemásolta és a jakobinus-per keltette országos rémület légkörében is megőrizte Hajnóczy nevelésügyi megjegyzéseit. Egyetlen jelentős forrásanyag maradt felhasználatlanul, Weszprémi levelezése, melyet az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára őriz.

Sükösd portréja azonban számos kiválósága, maradandó eredménye mellett is eléggé „madártávlatból” felvett kép benyomását teszi az olvasóra, s ez a szemlélet a helyesen felismert fővonások kidolgozásának elhanyagolásában, kézenfekvő, sőt kézben levő adatok összekapcsolásának elmulasztásában éppúgy tettenérhető, mint a könnyen javítható tárgyi tévedések fölötti átsiklásban, a stílus helyenkénti pongyolosságában és a latin szövegek magyar fordításának hibáiban. Egy recenzió keretében nem térhetünk ki minden kérdésre, ami Sükösd Weszprémiképével kapcsolatban felmerülhet; hivatottság nélkül nem beszélhetünk olyan dolgokról sem, melyeknek elbírálására a filozófia- vagy orvostörténet művelői az illetékesek. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a munka azon részleteit, amelyek hiányos környezetrajzuk miatt nemcsak Weszprémi életútjának bizonyos szakaszait mutatják be helytelenül, hanem olykor a XVIII. századi magyar művelődés kutatóinak szélesebb körét is zavarba ejthetik. A terézianizmus és jozefinizmus magyarországi érvényesülésére, az ettől elválaszthatatlan hazai népfelvilágosító irodalom kérdéseire és a historia litterariakra gondolunk elsősorban.

Sükösd Mihály igen határozottan és tudtunk szerint elsőnek mutat rá a Mária Terézia és II. József uralkodása alatt érvényesülő „felvilágosult abszolútizmusnak” Weszprémi gondolkodására tett jelentős hatására. Az ezt tárgyaló fejezetben azonban a szerző jobbára az idegen uralkodóház és a magyar nemzeti törekvések ellentétét hangsúlyozza, és Weszprémi lojalitásának tanúbizonyságai után csak utalásokat olvashatunk az új bécsi egyházpolitikáról, deizmusról, racionalizmusról, amik pedig a XVIII. század leghaladóbb magyarjait tették ideig-óráig a kormányzat híveivé, s mikor ez a tény mégis szóba kerül, mentőtanúként a jozefinista Kazinczynak pusztá neve idéztetik meg. Sükösdnek e kérdéssel kapcsolatban nem lett volna szabad említetlenül hagyni olyan tényeket, mint a hazai közoktatási szervezet kialakítása, az egyetem reformja és Budára, majd Pestre helyezése, a gazdasági politika, amely a gyarmati sorsra kárhordozó vámrendszer mellett a mezőgazdaság színvonalának emelésére is törekedett, és főleg nem lett volna szabad megfeledkeznie III. Károlynak, a királynőnek és fiának „népjóléti” politikájáról, s ezen belül is a gyógyszerárk és az orvosképzés megszervezéséről. A kérdést már több disszertáció feldolgozta (Ember Győző, Gönczi Magdolna), a rendeleteket pedig hatalmas forráskiadványban publikálta Linzbauer Ferenc.

Az osztrák felvilágosult abszolútizmus eme vonatkozásainak elhanyagolásával függ össze, hogy Sükösd nem tárgyalja megfelelő összefüggésben Weszprémi népfelvilágosító munkásságát. Úttörő jelentőségű az a megállapítás, hogy ilyen, a szó szoros értelmében vett felvilágosító irodalom létezett Magyarországon, amellyel érdemes lenne foglalkozni; még jelentősebb talán, irodalomtörténeti szempontból, az a felismerés, hogy e népszerűsítő művek valószínűleg rendkívül jelentősek lesznek még a Bessenyei nyelvi programjának előzményeit feltáró kutatásokban. Nem igaz azonban, hogy Pápai-Páriz *Pax corporisa* lenne az első ilyen jellegű magyar könyv, tévedés azt állítani, hogy utána Weszprémi az első felvilágosító szándékú szerző. A régi szlovák irodalom történetében kiemelkedő hely illeti meg Weber Jánost, aki a három legfontosabb magyarországi nyelven pestis ellen védő *Amuletumot* adott ki (1645); ide tartoznak a felvidéki olajokat ajánlgató kiadványok és a Schola Salernitana egészségi szabályainak fordítása is: mindez még Pápai-Páriz előtt vagy vele egyidőben. Weszprémi közvetlen előzményeire

magából a *Biographiából* gyűjthetett volna adatokat Sükösd. Gömöri Dávid, Madai Dávid Sámuel, Neuhold János Jakab és Perliczi János Dániel könyvecskéit a debreceni orvos jól ismerte, Neuhold munkájának újabb kiadását annak idején Debrecen városa fontolóra is vette. A felsoroltak (és a nem említettek) persze nem mind képviselik a felvilágosító irodalomnak azt a tisztá típusát, amit Weszprémi könyvei: egy részük nyereségre vágyó patikusok és gyógyszer-előállító orvosok üzleti reklámjai voltaképpen, s a kétféle kiadványfajta különbségét, valamint ezek szerepét a felvilágosító irodalom hazai fejlődésében a jövő kutatásának kell megállapítania. A lényeg véleményünk szerint az, hogy már Weszprémi felélé előtt voltak orvosi könyvek magyarul (és más hazai nyelveken) Magyarországon a „nép”, közelebről a „cselédés gazdák”, voltaképpen a latinul nem tudó olvasóközönség használatára.

Miben áll akkor Weszprémi jelentősége? A helyes felelet megadásához néhány tényre kell felhívunk a figyelmet. A *Bábamesterség* eredetijének szerzője, Heinrich Johann Crantz nem egyszerűen német születésű tanár volt, hanem a Mária Terézia alatt átszervezett bécsi egyetem professzora, műve a birodalom népeinek szánt felvilágosító munka; Van Swieten sem egyszerűen „tudós barát és pártfogó”, hanem az említett átszervezés tervezője és végrehajtója, a királynő tanácsadója, Bécs egyik legbefolyásosabb embere. Legyünk tisztában vele: Van Swieten levele nem „véletlenül” került a *Rövid oktatás* elé és ne tagadjuk le azt sem, hogy a *Bábamesterséget* a bécsi „pártfogó” ajánlotta a lefordításra, azért, mert a munka magyar nyelvű kiadása megfelelt a birodalmi politika legújabb törekvéseinek. Van Swieten pontosan tudta, mit nyújt át Mária Teréziának, és Weszprémi jól kiérdemelte az aranyérmet, amit egyébként élete végéig sem szegyeült mutogatni, és *Biographiájának* végén épp úgy kiadta a képét, mint bécsi pártfogójának hozzá intézett hét levelét. Weszprémi mindezzel elsőnek vállalt közösséget a Habsburg-politika említett törekvéseivel, s ebben azután más hazai orvosok is követték (Dombi Sámuel, Rác Sámuel). Úgy gondoljuk, meg kellett ezt ilyen világosan mondanunk Weszprémiről: a maga helyén és megfelelő összefüggésben. Hajnóczyról is meg szoktuk mondani, hogy II. József alatt alispáni tisztséget viselt, és nem titok Kazinczyról sem, hogy hivatali szolgálata idején a császár német nyelvi rendeletének végrehajtásában működött közre. Más kérdés azután, hogy Weszprémi mennyire elégedett meg a kormányzat intézkedéseivel, és milyen reformterveket érlelt ki a hazai viszonyok megjavítására. Sajnos, ezzel a kérdéssel ke-

veset foglalkozik Sükösd. Valószínű pedig, hogy így lehetne magyarázni Weszprémi Terézia és József uralkodása alatti magatartását. Talán érthetőbbé válnék az is, hogy az orvos — népfelvilágosító munkásságát abbahagyva — életrajzgyűjtemény írására adta magát, és megmagyarázható lenne az a Sükösdnél nyomatékosan kiemelt tény, hogy a *Biographia* végül túllépett műfaja keretein. Nem lehetetlen, hogy ez az elformatlanodás azért következett be, mert a mű egyre inkább a nemzeti történelem adatainak tárházává bővült, mint ahogy Weszprémi is élete végére orvosból történelemszé fejlődött, s mint ilyen a nemzeti politika és művelődés legaktuálisabb kérdéseire szolt hozzá. (*Elmélkedések a koronáról* — II. József halála után!)

Lenne néhány megjegyzésünk a *Biographia* tárgyalásával kapcsolatban is. Amilyen világosan látja Sükösd, hogy az orvos főműve a század historia litterariának csoportjába tartozik, olyan értetlenül áll szemben azzal a korhoz kötött szemlélettel, amely e művekben természetszerűen megnyilvánul. A szerző nagyon jól tudja, hogy a XVIII. századi historia litterariák íróinak felfogása szerint a „magyar irodalomba tartozik... minden, amit valaha a legtágabb értelemben vett Magyarországon — tehát Erdélyben, Horvát- és Szlavonországban; sőt: Dalmáciában, Moldvában és Olahországban — magyarországi születésű ember bármilyen nyelven írt”. A nagyobb világosság kedvéért hozzá kellett volna tennie, hogy az írók a Regnum Hungariae középkori, történeti határait tartották szem előtt, és ezen terület irodalmiságának adatait igyekeztek műyükben összefoglalni. Egyáltalán nem „hallatlanul ösztönös” folyamat ez, mint Sükösd véli, hanem az akkori magyarországi tudat megnyilatkozása. Az egykorú tudomány és közvélekedés egyaránt vallotta például a hun—avar—magyar rokonságot, sőt azonoságot: Abaris és Anacharsis tehát magyaroknak voltak tekinthetők, és annak vette őket Weszprémi is. Moller Dániel Vilmost, az orvos Moller Károly Ottó nagybátyját, teljes joggal magyar írónak lehetett és lehet is tekinteni: ha valami kifogása lett volna ugyanis e cím ellen, biztosan szolt volna, hogy a mellette dolgozó Czvittinger ne vegye fel a lexikonába. Tény azonban, hogy nemcsak nem emelt kifogást, hanem támogatta fiatal honfitársát. Szó sincsen tehát itt „tágkeblű és fesztelen „nationalizmusról” az írók magyarságkonceptiója semmiképpen nem „minden átgondoltság nélküli emocionális fűtöttség”, melynek „szálait értelmileg nem is próbálják felfejteni”. Sükösd maga is tudja, hogy Czvittingernél és társainál a „kezdődő nemzeti öntudat” jelenségével áll szemben. Miért gúnyolódik hát ennek megnyilvánulásain, miért hasonlítja a szélsőséges

nacionalizmushoz szemléletüket, ahelyett hogy határozottan elválasztaná attól, és miért nem próbálja inkább megérteni?

A távlati szemlélet okozza, hogy a szerző a historia litteraria keretén belül nem nagyon tud mit kezdeni Weszprémi *Biographiájával*. Fel sem veti a kérdést, hogy miért éppen az orvosokról készült speciális bio-biográfia a XVIII. századi Magyarországon, és nem próbálja meg tisztázni, milyen viszonyban van Weszprémi munkája Horányi *Memoriájával*, amely az ő művével egy időben készült. Nem nyomozza a magyar orvosi rend, mint az értelmiség egyik rétege kialakulásának kérdését, kapcsolatban a kor természettudományos érdeklődésével, a kormánypolitikához fűződő kapcsolatokat, ami pedig az Anton Störcknek szóló ajánlásból nyilvánvaló. Sükösd látását ebben a részben tárgyi tévedések is homályosítják. Bél Mátyás nem Jéna, hanem a hallei egyetem hallgatója volt; tisztázták már azt is, hogy Francke *személyének* az államismereti iskola magyarországi pályájában vajmi kevés szerep jutott; a *Notitia* célja egyáltalán nem „ama életfeltételek megállapítása, melyek mind ez ideig a magyarság kereteit adták”, hanem nagyon is a jövőbe mutató: az ország sokoldalú, tudományos leírása, alapvetésül a várvavárt modern gazdasági és társadalmi fejlődéshez. Cornides Dániel nem jezsuita, nem vallástörténész, még csak nem is katolikus; Wagner Károly nevében a P. patert jelent, tekintve, hogy ő jezsuita volt; a Rádayak még köznemesi sorban gyűjtötték könyvtárakat, különösen gazdagok soha nem voltak, a főúri címet a tolerancia-rendelet után, II. Józseftől kapták. S ha már itt tartunk, hadd tegyük szóvá azt is, hogy Fekete János váltott ugyan leveleket Voltaire-ral, de azért még nincs okunk azt mondani, hogy „elárasztotta” leveleivel; csak feltevés, hogy Weszprémi levelezett Batsányival, túlzás az olyan megfogalmazás, hogy „cikket irt a Magyar Múzeumba”: az igazat megvallva nem tudjuk, hogyan került a magyar koronáról írott *Elmélkedés* a kassai folyóiratba; alighanem túlzás az a kitétel is, hogy Spielenberg Pál materialista nézeteket vallott.

Ez utóbbiak azonban a stílus lendületének tett engedmények inkább, mint tárgyi hibák. Sükösd ti. jól, elevenen ír, csak olykor felüle-

tesen és pontatlanul. Legyen szabad a szerzőt néhány hibára figyelmeztetnünk. Nem értjük, miért nevezi „homályos”-nak Weszprémi életét azért, mert bizonyos szakaszai kevésbé ismerjük; a szónak ugyanis „obscurus” értelme van, ami éppen nem illik a debreceni orvosra. Vannak más pongyolóságok is: a császári rendelet „likvidálja” a protestáns egyházközséget, a Habsburg-párti Weszprémi „elveti” II. Rákóczi Ferencet stb.

Végezetül néhány szót Sükösd latin idézetiről. Helyes, hogy azokat magyar fordításban hozza a szerző, hiba azonban a jegyzetben sem közölni az eredeti szöveget. Ezt kívánná meg a filológiai pontosság, s ha ott lennének, nem kellene az olvasónak az eredetit megkeresnie, ha kétsége támad a magyar fordítás hűsége tekintetében. Meg kell mondanunk, hogy több helyen gyanút keltenek e szövegrészek, s az eredetivel összevetve azokat, a gyanú nem bizonyul alaptalannak. A 61. lapon pl. Sükösd Weszprémi egyik Prayhoz intézett levelének részletét adja magyarul, amely nem rég jelent meg eredeti nyelven. (MKSz 1957. 167.) Ebből az derül ki, hogy Weszprémi nem Pray két művét kéri, hanem két *instrumentum litterariumot*, vagyis *oklevelet*, s ezek természetesen nem Pray *könyvtárában*, hanem „in scriniis tuis”, tehát *szekrényében, ládjában, fiókjában* vannak meg; ugyanitt ezt a kifejezést: „per communia Reipublicae litterariae Hungaricae nostrae sacra” semmiképpen nem lehet úgy fordítani, hogy „a magyar írói közösség üdve érdekében” kér valamit Weszprémi. (Egy lappal később a „republica litteraria” kifejezést már *tudományos élettel* fordítja a szerző.) Hasonló pontatlanságok, kihagyások más idézetek fordításában is akadnak.

Mindezek a hibák korántsem rontják le a könyv értékét, amelyet véleményünk szerint nagy haszonnal forgatnak majd a szakemberek. Az élesszemű, művelt és igen tehetséges szerzőtől azt várjuk, hogy alapos és körültekintő anyagfeldolgozó munkával tovább folytatja a magyar felvilágosodás előtörténetében elkezdett kutatásait, és reméljük, hogy a továbbiakban még számos eredménnyel gazdagítja tudományos ismereteinket.

Tarnai Andor